

ДАНИЛО РОМАНОВИЧ І ЛІТОПИСНИЙ МИТУСА

Національне відродження, звільнення від шовіністичних ідеологій сприяють перегляду спрощеного погляду на літописного Митусу, якого в радянській історіографії зазвичай показували тільки як співця світського. На жаль, так переважно його трактують у новітній науковій літературі та популярних підручниках для середньої та вищої школи. Однак, на наш погляд, така характеристика “словутного півця” не сприяє виробленню правильних уявлень як про музичну культуру Галицько-Волинської держави, так і її видатного правителя короля Данила. Звичайно, простіше притримуватися вже усталеного погляду, що “Митуса – не церковний співак (дяк)”, а “народний співець”, який до того ж відмовився служити князеві, що дбав про свою славу.

Остання думка, на наш погляд, особливо часто пропагується у колі письменників. Ще 1850 р. Микола Костомаров, узявши епіграфом до поезії “Співець Митуса” цитату з Іпатіївського літопису: “Словутнього півця Митусу, древле за гордость не восхотівша служити князю Данилу, раздраного, аки связаного, приведоша”¹, зображає його як противника князя-державотворця. Але Михайло Максимович у статті 1861 р. “Заметка о словутом певце Митусе”² ближчим є до літописного джерела і пише: “Митуса (т.е. Димитрий) был знаменитый в свое время церковный певец, принадлежавший к певчим владыки Перемышльского, но не хотевший прежде поступить в певчие князя Даниила Романовича”³. Варто підкреслити, що М. Костомаров писав літературний твір, а М. Максимович – наукове повідомлення. А наука та літературна творчість мають різні завдання і цілі. Показовим щодо цього є пояснення Івана Франка, який зауважував, що він у своїй поезії “Бунт Митуси” дещо інакше, аніж М. Костомаров, мотивував “виступ проти князя Данила, причім, користуючися свободою поетичного по-

¹ Костомаров М. Співець Митуса. *Твори: У 2-х томах*. Київ 1990, т. 1, с. 131.

² Максимович М. *Собрание сочинений*. Київ 1876, т. 1, с. 129-130.

³ Там же, с. 129.

мислу, відступив даліше від історичної дійсності, ніж се вчинив Костомаров”⁴.

Таким чином, існують різні тлумачення літописного джерела про Митусу. Якщо зважати на роль церкви у державотворчих процесах (адже не випадково майбутній король Данило підпорядкував, як твердить Володимир Пашуто, усі єпископські катедри південно-західної Русі великокнязівській владі⁵), а також на роль церковного співця, можливо, й диякона, то Митусина відмова “служити князю Данилу” підтверджує версію М. Костомарова в тій її частині, де йдеться про співця як антагоніста правителя.

Зважаючи на різне трактування літописного оповідання, І. Франко 1914 р. в історичному екскурсі наприкінці дещо доповненої поезії “Бунт Митуси” (уперше надрукована 1875 р.) пояснюючи ім’я “давнього галицько-руського співака”⁶, сумнівається у правильному розумінні М. Максимовичем цього літописного оповідання. І. Франко відзначив, “чому літописець уважав потрібним назвати церковного дяка “словутьным” і приписувати йому надмірну гордість, що не дозволяла йому вступити в службу князя” і пропонував не “класти сього співака в один ряд із староруським Бояном або співаком Ігоря..., пара йому хіба той “скопець Мануйло, півець гораздый”, що сам із Греції прийшов до боголюбивого князя Мстислава в р. 1137... У всякім разі з оповідання літопису видно, що Митуса мусив займати якесь визначніше становище від простого, хоч би й як визначного єпископського дяка, коли гордість не дозволяла йому “служити князеві Данилові”⁷. Погоджуючись із тим, що Митуса міг бути дяком, навіть авторитетним, І. Франко продовжує свої міркування: “Не вадить зауважити, що слова “служити князеві” зовсім не значать стати його приватним слугою, а можуть значити радше – признати його зверхність над собою. Зі скупого на слова оповідання літопису не випливає зовсім, аби Митуса належав до хору співаків перемиського єпископа”⁸. Далі в роздумах над

⁴ Франко І. Бунт Митуси. *Зібрання творів у 50-ти томах*. Київ 1976, т. 3, с. 420.

⁵ Пашуто В. *Очерки по истории Галицко-Волынской Руси*. Москва 1950, с. 228.

⁶ Франко І. Бунт Митуси..., с. 420.

⁷ Там само, с. 421.

⁸ Там само.

рядками літопису Франко робить інший висновок: “Признання за Митусою становища світського співака, дружинника або боярина, що міг противитися князівській власті, дозволяло би нам сконстатувати в тодішній Галицькій Русі категорію таких співаків, що займали визначні становища в ... суспільності. Що такі співаки мусили бути і що їх було немало, про се свідчить текст Галицько-Волинського літопису, в яким дуже часто зустрічаємо місця незвичайно поетичні та лаконічні, немов останки давніх пісень”⁹. Створюючи “План викладів історії літератури руської”, І. Франко передбачав читати студентам “свідоцтва про співання, пісні і спів у давній Русі, Боян, Митуса”¹⁰. Отже, дослідник допускав, що Митуса міг бути як церковним співцем-дяком, так і співцем світським.

Перший перекладач Галицько-Волинського літопису українською мовою Теофіл Коструба розумів Митусу як “співця”¹¹. На відміну від нього, Леонід Махновець пізніше перекладає по-іншому – “співака”, у примітці щодо цього пояснюючи: “З тексту виходить, що Митуса був півчим при єпископському дворі, очевидно, з феноменальним голосом”¹². А в “Іменно-особовому покажчику” Літопису руського знаходимо ще й таку інформацію: “Митуса (Дмитро), славетний співак владики (єпископа) перемишльського; не схотів служити Данилові Романовичу”¹³. Отже, Л. Махновець, як і решта дослідників, по-своєму тлумачить значення слова “півець”. І це не випадково, таке слово має декілька значень: 1) “півец, искусник в пении”; 2) “півец, слагатель песен”; 3) “псалмопівец”; 4) “музыкант”; 5) “церковный півец, певчий”; 6) “псаломщик”¹⁴. Хоч у час збирання Ізмаїлом Срезневським матеріалів до словника існували вже різні версії щодо соціального статусу Митуси, однак тільки друге значення

⁹ Там само, с. 422.

¹⁰ Франко І. План викладів історії літератури руської. Спеціальні курси. Мотиви. Твори. Київ 1984, т. 41, с. 25.

¹¹ Коструба Т. Галицько-волинський літопис. Львів 1936, ч. 2, с. 24.

¹² Літопис руський. Перекл. з давньорус. Л. Махновця. Київ 1989, с. 400.

¹³ Там само, с. 497.

¹⁴ Срезневский И. Словарь древнерусского языка (XI–XIV вв.). Москва 1989, т. 2, ч. 2, с. 1782.

цього слова вчений ілюструє прикладом-фразою з літопису про “словоуґнаго певца Митоусоу”.

Суспільне значення діяльності дяків у давнину пояснюється тим, що вони зі священниками й дияконами – їх разом називали клірос або крилос – дбали про дотримання встановленого порядку церковних співів і збереження їхньої чистоти. Щодо сакральної музики та важливості ролі в ній дяка, додамо те, що він веде зі священником богослужіння. Оскільки дотримання його канонів у церковному обряді потребувало освічених служителів, цілком імовірно, дяки проходили певне навчання. Водночас із виконанням своїх прямих церковних обов’язків дяки вчили дітей грамоти й співу (дякоучителі), адже мусили дбати про поповнення церковного хору новими півчимами. Завдяки своїй освіченості дяки часом працювали в княжих канцеляріях, іноді очолювали їх, тобто виконували урядові обов’язки.

Про одного з таких дяків оповідає Галицько-Волинський літопис під 1219 р., описуючи битву воїнів польського князя Лешка та військ угорського короля Коломана з раттю Мстислава Удатного біля Городка: “Тоді ж Василь, дяк, за прозвищем Молза, застрілений був під городом, і [боярина] Михалка Скулу вбили, догнавши на [ріці] Щирці. І голову йому вони одрубали, три цепи знявши золоті, і принесли голову його до Коломана”¹⁵. Цей опис засвідчує не тільки те, що дяки брали участь у боях (імовірно, для налагодження духовного співу воїнів – зміцнення їхньої сміливості¹⁶), а й роль церковнослужителів у суспільному житті. Літописець спочатку згадав про смерть Василя Молзи, а потім уже – про загибель багатого дружинника-боярина.

І. Франко висловлював сумніви щодо тлумачення деяких слів у перекладі самого оповідання літописного зведення, в якому йдеться про Митусу: “Речення про те, що його в досить незвичайнім і неясно описанім стані (“раздрана и икы – варіант іншого рукоп[ису]: акы – связана”) привели до князя Данила, зв’язане із попереднім оповіданням про напад Данилового дво-

¹⁵ *Літопис руський...*, с. 375.

¹⁶ Ще в літописі під 1111 р. згадується про подібну ситуацію, коли київські дружинники, “одягнулися... в броні, і виладнали полки... А князь Володимир, ідучи перед військом, наказав попам своїм співати тропарі, і кондаки Христа Чесного, і канон святій Богородиці” (*Там само*, с. 166).

рецького Андрія на Перемишль зовсім механічно. Його можна розуміти так, що вхоплення та поневолення Митуси відбулося в тім самім часі й тими самими людьми, але, може, й зовсім не в Перемишлі. Слова про стан Митуси, в яким його приведено до Данила, в обох текстах літопису не ясні¹⁷.

Знаючи нині, в яких несприятливих ідеологічних умовах доводилося Івану Крип'якевичу працювати над книгою "Галицько-Волинське князівство" та з якими труднощами стикалися свого часу організатори першого її видання¹⁸, стає зрозумілим віднесення (на наш погляд, з метою зменшення ідеологічних прискіпувань) у цій роботі Митуси до "народних співців"¹⁹. Адже "словутьний" митець міг бути ще й автором і виконавцем багатьох пісенних творів. Хоча І. Крип'якевич як учень і продовжувач справи Михайла Грушевського не міг не знати думки свого вчителя про те, що Митуса "був тільки співак, і то мабуть церковний"²⁰.

У загальних працях з історії української музики лише згадується про галицького музиканта або відзначається, що "незвичайним церковним співаком, мабуть, був "славетний співак Митуса"²¹.

В історичній літературі останнього десятиріччя це питання розглядається детальніше. Наприклад, у "Довіднику з історії України", читаємо: "Митуса (? – ?). (Можливо, зменшене ім'я Дмитро). Знаменитий співак... Більшість дослідників (Л. Черепнін, В. Пашуто, М. Сидоров та ін.) вважають, що в літописі йдеться про придворного поета, який брав участь у політичній боротьбі. Малоімовірною уявляється поширена в ХІХ ст. думка, ніби Митуса був "церковним півчим" (М. Максимович, В. Металлов). Ми маємо Митусу за своєрідного давньоруського трубадура, співця феодальної анархії, вороже наставленого до

¹⁷ Франко І. Бунт., с. 421.

¹⁸ Див., наприклад: Ісаєвич Я. Історія Галицько-Волинської держави Івана Крип'якевича. Крип'якевич І. *Галицько-Волинське князівство*. Львів 1999. с. 5-14.

¹⁹ Крип'якевич І. *Галицько-Волинське князівство*., с. 181.

²⁰ Грушевський М. *Історія України-Руси*. Київ 1993, т. 3, с. 453.

²¹ Фільц Б. Музична культура східних слов'ян. *Історія української музики. У 6 т.* Львів 1989, т. 1, с. 146; Корній Л. *Історія української музики*. Київ-Харків-Нью-Йорк 1996, с. 65.

князя Данила та його програми об'єднання Галицько-Волинської Русі”²². А в “Історії України в особах” зазначено: “Перемишльський єпископ, мов справжній князь – а він таки ним і був, але не світським, а духовним, – мав пишний і багатий двір. Він мав навіть власного співця, що тішив єпископа та його гостей своїм співом. Галицький літописець мовив про це з іронією й не властивою йому злостивістю”²³. Після авторського перекладу цитованого вже фрагменту історичної хроніки подається: “Незвична зловтішність галицького літописця пояснюється, гадаємо, тим, що в його очах той Митуса... був уособленням феодальної руйнівної анархії, боярської та церковної”. Далі робиться покликання на М. Максимовича, який припускав, що митець належав до півчих перемишльського єпископа: “Можливо, на таку думку вченого на вернула приналежність Митуси до двору церковного владики. Вважаємо її сумнівною... Якби той був півчим чи навіть просто світським співцем, навряд чи князь Данило став би добиватися залучення його на службу. Як гадав Д. Іловайський, – пишеться далі, – Митуса належав до придворних поетів, можливо, з числа князівських дружинників. Таких співців князі особливо любили й шанували, намагаючись за будь-яку ціну мати їх при своєму дворі, щоб ті розважали й прославляли їх у піснях. Той явний інтерес, який виявив князь Данило до Митуси, підтверджує цю думку”²⁴. Звичайно, Данило Романович, як і будь-який правитель, дбав про свій авторитет, але він прагнув і зміцнення Церкви, об'єднання земель в одну державу. Князь міг запрошувати талановитого митця на службу до себе для участі в літургіях.

У деяких курсах лекцій з історії України, як і в довідниковій літературі, цілком безпідставно розвивається ця теза і стверджується, що Митуса “співав у супроводі арфи або лютні”²⁵.

Про подальшу долю Митуси також вислововалися різні думки. Так, Володимир Полек пише про співака, який із “не-

²² Котляр М., Кульчицький С. *Довідник з історії України*. Київ 1996, с. 86-87.

²³ Котляр М. *Історія України в особах: Давньоруська держава*. Київ 1996, с. 215.

²⁴ Там само, с. 215-216.

²⁵ Мельник Л. *Давня Русь у період феодальної роздробленості. Галицько-Волинське князівство. Історія України: Курс лекцій*. Київ 1991, кн. 1, с. 68.

зрозумілих причин відмовився служити Данилові Галицькому, і той стратив його”²⁶, використовуючи у своїх студіях “Хроніку...” Феодосія Софоновича, у якій міститься інша інформація про Митусу, аніж в Галицько-Волинському літописі: “Півца славного Митусю, звязаного, привели к Даниїлу”²⁷.

Окрім наведених думок про Митусу, є також і курйозні, які ще більше вводять читача в оману, наприклад: “Митуса (Т.С.Димитрій) був визначний у церкві співак”²⁸ – (треба т.е., адже в І. Франка, як спочатку в М. Максимовича, скорочене “то єсть” – *Авт.*); “Дмитро Митуса, давньоруський “співець у владики перемишльського”²⁹; “Митуса Дмитро (? – ?) – давньорус. співець у владики перемишлянського”³⁰ (треба перемишльського – *Авт.*); у програмі курсу “Світова художня культура (8–11 класи)” повертається увага до постатей “Мануїла (XI ст.), І. Д. Митуси (XIII ст.)” (треба і Митуси (Димитрія) – *Авт.*)³¹.

Узагальнюючи різні думки і припущення дослідників про “словутного співця” й слушно відзначаючи, що серед них “немає одностайної думки щодо особи Митуси: був він письменником, співцем-воїном, чи придворним поетом і церковним співаком перемишльського єпископа”, Олекса Мишанич пише: “Ймовірно, Митуса – світський співець-виконавець, який відмовився стати на службу до князя Данила, за що його покарано”³².

²⁶ Полек В. *Історія української літератури X–XVII століть: Навч. посібник*. Київ 1994, с. 37.

²⁷ Феодосій Софонович. *Хроніка з літописців стародавніх*. Підгот. тексту до друку, передмова, комент. Ю. Мицика, В. Кравченка. Київ 1992, с. 145.

²⁸ СалигаТ. Співець Митуса... поетичні візії. *Галич і Галицька земля в державотворчих процесах України: Матер. Міжнар. ювіл. наук. конф.* Івано-Франківськ–Галич 1998, с. 183. Ця описка повторена й у наступній публікації цього автора, див.: Його ж. Співець Митуса... поетичні візії. *Сівач духовності. Збірник спогадів, статей і матеріалів, присвячений професору Володимирові Полеку*. Івано-Франківськ 2003, с. 48.

²⁹ Черепанова С. *Музика. Українська культура: історія і сучасність: Навч. посібник*. За ред. С. Черепанової. Львів 1994, с. 247.

³⁰ *Мистецтво України: Біогр. довід*. Упоряд.: А. Кудрицький, М. Лабінський; За ред. А. Кудрицького. Київ 1997, с. 413.

³¹ Кондрацька Л. *Світова художня культура (8–11 класи): Програма для вчителів шкіль різного типу і студентів мистецьких закладів України*. Тернопіль 1998, с. 27.

³² Мишанич Н. Митуса (Дмитро). *Українська Літературна Енциклопедія. У 5 томах*. Київ 1995, т. 3, с. 364.

Володимир Грабовецький при висвітленні розвитку культури Галицької Русі пише про співця Митусу в когорті літописних “премудрого книжника” Тимофія, скульптора Авдія³³. А івано-франківський художник Михайло Фіголь зобразив їх у триптиху “Галицька Трійця”, де Митуса зображений з інструментом, подібним до віднайдених археологами у Новгороді. У роботах Миколи Канюса бачимо Митусу як дружинника-співця.

Літературознавець Тарас Салига, розуміючи важливість трактування постаті Митуси для визначення його місця у реальному контексті своєї доби, не тільки наводить різні версії, а й простежує використання образу митця у творах окремих істориків, поетів, прозаїків минулого та сьогодення, тлумачення образу. Він зазначає: “Оскільки те, на що ми б хотіли мати відповіді, приховується глибиною століть, то Митуса живе як своєрідна легенда, а точніше його життя стало легендою, яка по-своєму озивається в кожній історичній добі, в переповнених суспільно-політичними конфліктами умовах. Отже, не дивно, що постать Митуси привертає до себе пильну увагу майстрів художнього слова усіх часів”³⁴. На основі аналізу художніх образів, ліричних героїв із різними “обличчями Митуси” у творах поетів і прозаїків, Т. Салига вказує, що в ньому має значення не стільки історична вірогідність факту, як художній домисел, завдяки якому ідея творів мовою підтексту переадресується в інший час³⁵. До цього додамо, що різні погляди на постать Митуси, приписування йому володіння різними музичними інструментами, характеристика його образу, місця в тодішньому суспільно-політичному житті визначаються, до певної міри, не тільки часом написання того чи іншого твору та розуміння місії митця в суспільстві, а й ролі в ньому церкви. Не враховується дух Середньовіччя, коли співці сприймалися як гармонізатори хаосу, а значить, і сама церква для свого зміцнення прагнула залучити їх до себе³⁶. Адже музики були дійовими особами ве-

³³ Грабовецький В. *Нарис історії Галича. З найдавніших часів до початку XX ст.* Галич 1997, с. 99.

³⁴ Салига Т. *Співець Митуса... поетичні візії. Галич і Галицька земля...*, с. 185.

³⁵ *Там само*, с. 188.

³⁶ Гуревич А. *Средневековый мир: культура безмолвствующего большинства.* Москва 1990, с. 43-48, 279-308.

ликих ритуальних язичницьких ігрищ, які мали неабиякий вплив на народ і відігравали роль серйозного суперника християнства. Це засвідчує “Поучення про кари Божі”, уміщені в літописі під 1068 роком: “Диявол обманює, хитрощами переаблюючи нас од Бога: трубами, і скоморохами, і гусями, і русаліями. Ми бачимо ж ігрища витолочені і людей безліч на них, як вони пхати стануть один одного, видовища діючи..., а церкви стоять, і коли буває час молитви, [то] мало їх знаходиться в церкві”³⁷. У цьому фрагменті йдеться не тільки про широке коло професійних музичних навичок, якими володіли жерці, а й неабиякі їхні організаторські здібності, що дозволяло згуртувати людей навколо “ігрищ” за часів поширення християнства у Київській Русі.

Переосмислюючи джерельну базу, спираючись на студії дослідників щодо ролі і місця музикантів у мистецтві Київської держави, висловимо здогад, що *словутний* Митуса був яскравою творчою постаттю, церковним співцем, що, звичайно, не заперечувало можливості і його світської музичної діяльності. Але про це літопис мовчить і з цим потрібно рахуватися, особливо науковцям, також поетам і художникам не варто припускатися також довільних домислів і фантазій.

---

³⁷ *Літопис руський...*, с. 105.